

ANADOLU AĞIZLARINDA İSİM HÂL EKLERİ

Yrd. Doç. Dr. Ahmet BURAN*

Anadolu bir Oğuz boyları ülkesidir. XI. yüzyıldan başlayarak XIV. yüzyıla kadar devam eden kitle hâlindeki sürekli göçlerle, 24 Oğuz boyunun en az 23'ü Anadolu'ya gelmiştir. (Geniş bilgi için bkz. Faruk Sümer, Oğuzlar, İstanbul 1992; Tuncer Gülensoy, " 24 Oğuz boyunun Anadolu'daki izleri", Türk Halkbilim Araştırmaları Yıllığı, (1977), Ankara 1979, s.73-98) Oğuz boyları kitle hâlinde Anadolu'ya gelirken pek tabii ki dillerini de beraberlerinde getirmişlerdir. Dolayısıyla bugün Anadolu'da konuşulan yazı ve konuşma dilinin temelini ve esasını Oğuz Türkçesi oluşturmaktadır. Oğuz dışı Türk unsurlarının ve Oğuz Türkçesi dışındaki bazı Türk şivelerinin değişik zaman ve miktarlarda Anadolu'ya gelmiş olması, Oğuz Türkçesinin temel yapısında bir değişme meydana getirmemiştir. Ancak, küçük parçalar hâlinde ve özellikle de konuşma dilinde yer yer bu unsurların dillerine ait özellikler görülebilmektedir.

Ağzlar, yazı dilinin bozulmuş birer şekli değil, onun yanında fakat ondan bağımsız olarak yaşayan ve nesiller boyu devam ettirilen dil değerleridir.¹ Anadolu ağzlarını yukarıdaki ifadelerin ışığı altında değerlendirdiğimiz zaman, Anadolu yazı dilinin yanında ve ondan bağımsız olarak, temelleri XIII. yüzyıl ve ötesine uzanan dil değerlerinin günümüze ulaşmış biçimleri olarak tespit edebiliriz. ET ve EAT'ye ait bazı özelliklerin, Türkiye Türkçesi yazı diline rağmen, Anadolu ağzlarında yaşıyor olması bunun en açık göstergesidir.

Anadolu Türkçesinin grameri yazılıp, kelime hazinesi tespit edilirken, Anadolu ağzlarının Oğuz Türkçesine ait bir çok özelliği muhafaza etmiş olacağı göz önüne alınarak ondan istifade edilmelidir.

Bizim Anadolu ağzlarında isim çekim ekleri üzerine yaptığımız bu çalışma da böyle bir gayenin ürünüdür.

Hâl(Casus), ismin diğer kelimelerle münasebeti sırasında içinde bulunduğu durumdur². Hâl " cümlelerin dilbilgisi yönünden düzenlenmesine, özellikle cümle içindeki adların görevinin belirlenmesine yarayan dilbilgisi öbeği"dir.³

Diğer bir ifadeyle ve bize göre hâl, fiile doğrudan bağlanan, fiili doğrudan ilgilendiren isimlerin bu bağlanma veya ilgi sırasında içinde bulundukları durumdur. Türkçede bu bağlanma veya ilgi bazen eksiz (yalın hâl)

* . Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, T.D.E. Bölümü, Elazığ.

1 . Bkz. j. Lyons. *Introduction to Theoretical Linguistics*; Cambridge, 1968, s.35

2 . Bkz. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1980, s.226

3 . Bkz. Neşe Atabay, Dr. İbrahim Kutluk, Sevgi Özel, *Sözcük Türleri*, TDK Ankara, 1983, s.39

fakat çoğu zaman da eklerle yapılır. İşte bu ekler de isim çekim (hâl-durum) ekleridir.

Türkçenin çeşitli devirleri ve şiveleri üzerine yapılan gramer çalışmalarında hâl eklerinin sayısı farklı olarak gösterilmiştir. (Bu konuda geniş bilgi için bkz Ahmet Buran, Anadolu Ağzlarında İsim Çekim Ekleri, F.Ü Sos. Bil. Enst. basılmamış doktora tezi, Elazığ 1989)

Biz bu çalışmada genel kabul gören eklerin üst sınırı olarak tespit ettiğimiz dokuz hâli incelemeye dahil ettik. Bunlar, yalın (nominative), tamlama (genitive), belirtme (accuzative), yönelme (dative), bulunma (locative), çıkma (ablative), Vasıta (instrümental), eşitlik (ecvative), yön gösterme (direktive), hâlleridir. Tahsin Banguoğlu'nun "kimli '(evli), kimsiz (evsiz)"⁴ Tuncer Gülensoy'un "çün/çün sebep gösterme"⁵, Efrasiyap Gemalmaz'ın "seslenme hâli"⁶ olarak belirttiği şekilleri, biz çalışmamızın dışında bıraktık.

Yalın Hâl (Moninative)

Anadolu ağzlarında yalın hâl, genel Türkçede olduğu gibi eksizdir. Ancak yazı dilinden farklı olarak, yalın hâldeki bazı kelimeler, diğer şekillerin yerine kullanılmaktadırlar. (Bkz. Ahmet Buran, Anadolu Ağzlarında İsim Çekim Ekleri, s.68) Bu arada, yalın hâldeki bazı kelimeler, hâl eki olmayan, iyelikli şekiller: guyu (kuyusu) (KİA 226/35a/6), ve ek fiilin üçüncü teklik şahıs şartının yerine de kullanılabilmektedir. heş deyel / (hiç değilse) EİA II, s.274

Azeri Türkçesine ait men birinci teklik şahıs zamiri ile öz/özü dönüşlülük zamiri şekilleri, Anadolu'nun değişik yörelerinde görülmekle birlikte, özellikle Azeri ağzlarının uzantısı olarak kabul edilen Kars, Erzurum, Ağrı, Muş, Van, Bitlis, Diyarbakır vb. Doğu Anadolu illeri ağzlarında yaygın olarak kullanılmakta ve hâl ekleriyle çekimlenmektedir. Kendi, dönüşlülük zamininin, kendü ve kendüsi biçimi ise, EAT'den kalma bir özellik olarak Anadolu ağzlarında yer yer yaşamaya devam etmektedir.

İşaret zamirlerinin bular, olar ve munna (munlar bunlar) şeklinde görülmesini de ET ve EAT'ye ait özelliklerin Anadolu ağzlarında yaşaması olarak değerlendirebiliriz.

Tamlama Hâli (Genitive)

Genel Türkçede olduğu gibi, Anadolu ağzlarında da tamlama hâli biri ekli (kalenin kapısı), diğeri eksiz (kale kapısı) olmak üzere iki şekilde bulunur.⁷ Eksiz tamlama hâlini kuran ve tamlayan durumunda olan kelime çoğu zaman yalın hâl ile karıştırılır. Ancak biz, tamlamayı her iki unsuruyla bir bütün ve cümlelerin bir uzvu olarak düşündüğümüz için bu durumda olan kelimeleri yalın hâlde kelimeler olarak kabul etmiyoruz.

Eksiz tamlama hâlinde olan kelimeler cümlede belirli ve belirsiz olmak üzere iki şekilde bulunurlar. Kelime tabanından sonra +ø şeklinde bir ek

4 Bkz. Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, İstanbul 1984, s.330-331

5 Bkz. Tuncer Gülensoy, *Kültahya ve Yöresi Ağzları*, TDK Yay., Ankara 1988, s.85

6 Bkz. Efrasiyap Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları 1*, Erzurum 1978, s.291

7 Bkz. Muharrem Ergin, a.g.e., s.229, Efrasiyap Gemalmaz, a.g.e., s.274-276.; N. Memmedov, *Azerbaycan Dilçiliğinin Nezeri Esasları*, Bakü 1971, s.205

düşündüğümüz eksiz tamlama hâlinin, pınar başında (AİAD, 183/1), gale gapısında (KİA, 55/11) vb. örnekleri belirsiz tamlama hâlinde; iyelik eki almış kelimelerden sonra ise, görümüm oğlu (ErİA -11, 253/D-5-2/20,21) amcam oğlu (KİA, 3/25) şeklindeki örnekleri eksiz belirli tamlama hâlinde kelimeler olarak kabul ediyoruz.

Ekli tamlama hâli ise, genel Türkçedeki tamlama hâli ekleri olan +ın, +in, +un, +ün, +nın, +nin, +nun, +nün (ve İn, Ün, +nİn, +nÜn) şekilleri ile yapılır.

Temel şekiller genel Türkçe ile ortak olmakla birlikte, çeşitli fonetik olaylar sonucu bu temel şekillerden farklılaşmış ve çok değişik fonetik değerler kazanmış şekiller de vardır.

ET ve EAT'de tamlama hâli ekinin son ünsüzü nazal (ñ) bir ünsüzdür. Anadolu ağızlarının büyük bir bölümünde bu nazallığın canlı olarak yaşadığı görülüyor. : gülüñ (GBAA, 99/75/53) adamıñ (DaA, 45/1/1)

EAT'de tamlama hâli ekinin sürekli yuvarlak ünlü ile kullanıldığı bilinmektedir⁸. Anadolu ağızlarında da yer yer EAT'ye ait bu özelliğin yaşadığı görülmektedir: senün (BMİKA 188/11/52), geminun (KDIAT, 236/11), vb.

Hece kaynaşması veya hece düşmesine uğramış bazı kelimelerde ek, kelimenin gövdesi üzerine tek ünsüz (n) ile gelmektedir. patşañ < (padişahın) (GBAA, 16/10/1) Ayrıca Zonguldak/ Bartın, Antalya/Gündoğmuş ve Urfa yörelerinde yaygın olarak bir Kıpçak dil özelliği olan, ñ> y dönüşmesinin olduğu görülüyor⁹. Bu özellikten dolayı söz konusu yörelerde tamlama hâli eki, +İy, +nİy, ve +yİy biçimlerinde görülmektedir. kendiniy (AİAD, 179/21), seni (GdCCa, 1/1/2), babayı (GdÇA, 2/1/37)

Kars ili ağızlarında görülen n> ğ dönüşmesi ile ek, +ığ biçiminde karşımıza çıkmaktadır: karpızığ içine (KİA, 260/47/9,10)

Ünsüzle biten kelimelerden sonra tamlama hâli ekinin +nIn biçiminde gelmesi aslı bir kullanılış değildir. İyelik üçüncü şahıs ünlüsünün düşmesi sonucu bu durum ortaya çıkmıştır. Bunu ET'deki benzer kullanılışlarla karıştırmamak gerekir: ellernin (KYA, 137/1/87) kulağının (AAT, 83/8)

Şahıs zamirlerinin 1. teklik ve 1. çokluk şahıslarına tamlama hâli ekinin İn/İñ şeklinde gelmesi ET'ye ait önemli bir özelliğin Anadolu ağızlarında yaşamasıdır¹⁰. ET'de beniñ, biziñ gibi bir kullanılışı olan bu ek, EAT'de bir yarım benzeşmeye uğramış ve benüm/bizüm biçiminde kullanılmaya başlanmıştır. TT'de de benim/bizim şeklinde olan bu ekin, Anadolu ağızlarında benin ve bizin (ñ) biçiminde görülmesi oldukça ilginçtir.

-benin gücüm yetmedi. (Bo./Baltalı, AİAD, 162/10)
beninki (GBAA, 88/67/34), bizim (ADUM-1, 117/18)

İşaret zamirlerinde de buların, munun ve anın gibi arkaik şekillerin çekimi seyrek olarak görülmektedir: anın için (PNKA, 75/18/5)

Belirtme Hâli (Accuzative)

Belirtme hâli ekli (de camı kır) ve eksiz (cam kır) olmak üzere iki şekilde bulunur¹¹. Eksiz şekiller için düşünülen ek +Ø olduğu için bunları da yalın hâlde kelimeler olarak görmüyoruz.

Ø belirtme hâlinin normal kelime tabanlarına gelen şekilleri belirsizdir. cam kır- gibi. Ancak, belirtilmiş iyelik eklerinden sonra gelen Ø belirtme hâli şekillerinde bir belirlilik vardır ve cümlede belirtili nesne durumundadırlar.

sözüm gabıl etmedi. (GSKA, 24/6/40),

dutdu her bir yanıñı vay ihdiyarlıñ. (KİA, 173/76/14)

Üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra bir hâl eki getirildiğinde ortaya bir n ünsüzü çıkmaktadır. Bir ünsüze gramer kitaplarımız yardımcı ünsüz veya zamir n'si adını vermektedirler. Belirtme hâli ekinin kullanılmadığı bazı durumlarda da geride kalan bu ünsüze belirtme hâli eki denmektedir. Ancak, belirtilmiş iyelik eklerinin üzerine Ø tarzında bir belirtme hâli eki düşünüldüğüne göre, diğerlerinden farklı olmayan üçüncü şahıslar için de aynı şeyi düşünmek gerekir. Bu durumda da üçüncü şahıs iyelik ekinin sonra +sİ (n)Ø biçiminde bir belirtme hâli söz konusudur. Buradaki n sesi ise arkakık bir üçüncü teklik şahıs zamiridir ve zamanla ekleşerek iyelik vazifesini üstlenmiştir¹². Yukarıda söz konusu edilen +sIn biçiminin herhangi bir hâl eki getirilme liği zaman da görülmesi bunun belirtme hâli eki olmadığının diğer bir delilidir.:

keten köynek geymiş yahasın ezik. (Mal. /Tilek, GDİAT, 13/20)

Ekli belirtme hâlinin ekleri genel Türkçede olduğu gibidir. (+ı, +i, +u, +ü (+y) I ve +(n) I) Ancak bu temel şekillerin fonetik değişmeye uğramış bazı farklı şekilleri de vardır.

Kars ili ağızlarında ekin +ğın biçimindeki kullanılışı ise oldukça farklıdır. yemeğinin, (yemeğini), çayığın (çayını) KİA, 165/3/8)

Şahıs zamiri ile işaret zamirinin birinci teklik şahsı Azerî Türkçesi tesiri olan bölgelerde meni ve munu biçiminde görülüyor. Dönüşlülük zamiri ise, öz/özü şeklindedir.

Anadolu ağızlarında görülen önemli bir özellik de, belirtme ve yönelme hâli ekleri arasındaki görev aktarımıdır. Bu olay, başta Güney-Batı Anadolu ağızları olmak üzere, bütün Anadolu ağızlarında görülmektedir.

ET'deki (n lehçesi) +ag/+eg belirtme hâli ekinin Anadolu ağızlarındaki devamı olan +a/+e belirtme hâli şekilleri, Çuvaşça¹³ ve günümüz Gagauz Türkçesinde de görülmektedir¹⁴. Turgut Günay, Rize ili ağızlarındaki örnekleri " geçişli bazı fiillerin geçişsiz fiil" işlemi görmelerine bağlamaktadır¹⁵. Ancak, Anadolu ağızlarının bütününde görülen bu durumu, geçişli-geçişsiz fiil kuralına bağlamak mümkün değildir. Bize göre de bu durumu, ET'deki +ag/+eg belirtme hâli ekinin varlığı ile açıklamak daha

8. Bkz. Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkçe Türkçesi*, İstanbul 1981, s.68

9. Bkz. Zeynep Korkmaz, "Bartın ve yöresi ağızları üzerine" *Türkoloji Dergisi*, 1/1 (1964), s.104-141;

Tuncer Gülensoy, a.g.e., s.129

10. A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın) TDK. Yay., Ankara 1988, s.66

11. Bkz. Muharrem Ergin, a.g.e., s.231; N. Memmedov, a.g.e., s.208; Efrasiyap Gemalmaz, a.g.e., s.277

12. Bkz. Osman Nedim Tuna, *Türk Dili Bilgisi Ders Notları*, İnönü Üniv. Eğitim Fak. Ders Notları -3, Malatya 1986, s.

13. A. Von Gabain, a.g.e., s.64

14. Bkz. F.R. Zeynelöv, *Türk Dillerinin Mukayiseli Grammatikası*, Bakü, 1973, s.54

15. Turgut Günay, *Rize İli Ağızları*, MFAD. Yay., Ankara 1978, s.110

doğrudur. Zira EAT'de de bu durum tespit edilmektedir¹⁶. Bu arada bazı fiillerin özel rejimini ve ismi hem belirtme hem de yönelme hâlinde kabul etmelerini de unutmamak gerekir.

Yönelme Hâli (Dative)

Yönelme hâli eki genel Türkçede olduğu gibi, +a/+e'dir. Bu temel şekillerin farklı fonetik değerdeki biçimleri de vardır. Ancak Kütahya ve Yöresi Ağızları adlı eserde +ge (esge dosta: eşe dosta) KYA, 223/44/12,13) ve Muğla ilinin Marmaris ilçesinde +ga (durakga) şeklinin tespit edilmiş olması oldukça ilginçtir¹⁷.

Bilindiği gibi, ET'de ga/+ge/+ka/+ke şeklinde olan yönelme hâli eki, EAT'de ek başındaki g sesini düşürmüş ve +a/+e şekline girmiştir. Anadolu ağzlarında da bu şekillerin görülmesi, Anadolu ağzları ile ET arasındaki bağın diğer bir örneğidir.

Nevşehir Yöresi Ağzları'nda tespit edilen diğer bir yönelme hâli eki de +ağ biçimindedir¹⁸. suyağ iner (NYA, 197/57/31/32)

İyelik ikinci teklik şahıstan sonra yönelme hâli ekinin düşürülmesi, özellikle Doğu Anadolu ağzlarında görülen bir durumdur. Bu tür örneklerde, kelime ünlü ile bitiyorsa, kök veya gövde ünlüsü a veya e 'ye dönüşür. Bu dönüşme meydana gelirken, a,i,u,o ünlüleri a; e,i,ö,ü ise e olur.

İyelik eki ile., ses değişmesine uğramış iyelik ekinden önceki ünlü, ikisi birlikte, iyelik ve yönelme hâli anlamlarını ifade ederler¹⁹.

başında puşan (<puşuna) gurban
dodağan dişen gurban (< dudağına, dişine)
yalnız san demerem
Yeşen yoldaşan gurban (<eşine, yoldaşına) (Muş, AİAD, 73/3,4)

Şahıs zamirlerinin çekiminde çeşitli fonetik olaylar görülür. Bu zamirin, bene, sene, baa, baan, bahān, baha, bağa, sağa, oğa, oya...vb. çok farklı çekimleri vardır. Azeri Türkçesinin uzantısı durumunda olan ağzılarda men şahıs zamiri ve bunun mana biçimindeki çekimleniş de görülüyor.

Yalın hâldeki bazı kelimelerin yönelme hâli yerine sıkça kullanıldığı da görülmektedir: diyar (diyara), AKD, 384/16) bura (buraya) (GBAA, 45/36/19)

Belirtme hâlinin belirtme-yönelme hâli ekleri arasındaki görev aktarımı dolayısıyla sıkça yönelme hâli yerine kullanıldığı görülmektedir. Z. Korkmaz, Güney-Batı Anadolu ağzlarındaki bu durumu, bölge ağzlarındaki ünlü daralması ile izah ediyor²⁰. Turgut Günay ise, geçişsiz bazı fiillerin geçişli

fiil işlemi görmesine bağlıyor²¹. Biz de bu olayın kısmen fiillerin rejimi ve kısmen de ünlü daralması ile ilgili olduğu kanaatindeyiz. Bu arada, bazı fiillerin ismi hem yönelme, hem de belirtme hâlinde kabul etmesi (beni çağır ve bana çağır, bana vurdu ve beni vurdu...vs.) ile, bazı fiillerin belirtmeden yönelmeye (beni ağla ve bana ağla) veya yönelmeden belirtmeye doğru bir fonksiyon kaymasına uğramış olmaları da önemli bir sebep olarak dikkate alınmalıdır.

Rize ili ağzlarında yönelme hâli ekinin sıkça bulunma hâli yerine kullanıldığı da görülmektedir. Anadolu ağzlarının genelinde çok yaygın olmayan bu husus, Rize ili ağzlarının ayırıcı bir özelliğidir²².

Bulunma Hâli (Locative)

Anadolu ağzlarında bulunma hâli ekinin de temel ve yaygın biçimleri, genel Türkçeden farklı değildir. (+de,+da, +te,+ta) Fakat bu temel şekillerin farklı fonetik sebeplerle bazı değişik biçimleri de ortaya çıkmıştır: (Ta, Te, di, di, vb)

Güney -Batı Anadolu ağzlarındaki ünlü daralması sebebiyle, bu bölgede bulunma hâli eklerinin +dı, +di,+du,+dü şeklinde kullanıldığı görülmektedir²³. sandı (sende), GBAA, 99/75/51) burdu (GBAA, 69/54/10)

Bu arada Nevşehir Yöresi Ağzları'nda bu ekin +değ şeklindeki örneği fazla yaygın değildir. Yönelme hâli ekinde de görülen bu hususu ekin sonunda türeyen bir inorganik ses olarak açıklamak mümkündür.

elindeğ ossa (NYA, 136/12/50)

ET'de bulunma hâli eki aynı zamanda çıkma hâlini de ifade etmekte idi²⁴. Ancak çıkma hâli ekinin kendi fonksiyonunu yerine getiren bir ek olarak ortaya çıkmasından sonra, bulunma hâli ekleri sadece bulunma hâli fonksiyonunun yerine getirmede kullanılmışlardır. Anadolu ağzlarında sıkça bulunma hâli ekinin çıkma hâli eki fonksiyonunda kullanıldığı görülmektedir.

Bu, ET'ye ait bir özelliğin Anadolu ağzlarında yaşayan şeklidir. Doğruda doğru (KİA, 196/17/16), orta asyada gelmişler. (KBAYA, 206/26/21)

Çıkma Hâli (Ablative)

Anadolu ağzlarında kullanılan çıkma hâli ekleri de TT'de olduğu gibi, +dan,+den, +tan,+ten ekleridir.

Yaygın olmamakla birlikte, birkaç örnekte tespit ettiğimiz +dın biçimi ise, ET'nin Anadolu ağzlarında yaşayan özelliklerinden bir başkasıdır.

gardaş, gardaşı beladın arar (AKD; s.18)

merdivandın (GBAA, 68/54/6)

Bu arada sonsesi n ünsüzü olan kelimeler ile iyelik eklerinden sonra getirilen çıkma hâli eki, ilerleyici benzeşmeye uğrayarak +nan, +nen olmaktadır. hannan çıkıyo. (ADÜM-1, 130/2)

gelişinnen (AAT, 125/10)

16 Bkz. Gürer Gülsevin, Eski Anadolu Türkçesinde İsim Çekimi Eklerinin Fonksiyonları ve Kullanılışları (İnönü Üniv. Sos. Bil. Enst. Basılmamış yüksek lisans tezi), Malatya 1987, s.54

17. Tuncer Gülensoy, a.g.e., s.223 (44/12/13). Marmaris'teki şekli hocam Prof. Dr. Tuncer Gülensoy tespit etmiştir.

18. Zeynep Korkmaz, Nevşehir Yöresi Ağzları, DTCF Yay., Ankara 1977. s. 197 / 57 / 31 - 32

19. Efrasiyap Gemalmaz, a.g.e., s.281

20. Bkz. Zeynep Korkmaz, " Batı Anadolu ağzlarında ya zı dilinden ayrılan isim çekim ekleri ve fonolojgie-morphologie bağlantısı", 1. Milli Türkoloji Kongresi (6-9) Şubat 1978), İstanbul 1980, s.29-40.

21 Turgut Günay, a.g.e., s.111

22 Turgut Günay, a.g.e., s.111

23 Zeynep Korkmaz, Güney-Batı Anadolu Ağzları, DTCF Yay. Ankara 1956, s.46; Tuncer Gülensoy, a.g.e., s.82

24. Bkz. A. von Gabain, a.g.e., s.64

Çıkma hâli eki de, başta Azeri Türkçesinin tesiri olan yörelerde, yer yer de diğer Anadolu ağızlarında men şahıs zamiri ve öz dönüşlülük zamiri ile çekimlenmektedir.

menden, mennen (AİAD, 67/8), özümnden (YKA, 54/9/25), özünnen (STİAT, 111/1)

Anadolu ağızlarında görülen farklı bir tasarruf da çıkma hâlinin bulunma hâli yerine kullanılmasıdır. Daha çok Doğu Anadolu illeri ağızlarında görülen bu durumun temel sebebinin, çıkma hâli ekinin fonksiyonu ile bulunma hâli ekinin fonksiyonunun karıştırılması olduğu kanaatindeyiz:

aşağda (aşağıdan) geldik. (TMKA, 10/4/62), kak seni mahkemeda (mahkemeden) istarler. (RİA, 292/48/10)

Anadolu ağızlarında çıkma hâli eki vasıta hâli yerine de yaygın olarak kullanılmaktadır. Çıkma hâli ekinin "eşyanın neden meydana geldiğini bildiren" fonksiyonu bir yönüyle vasıta hâlinin fonksiyonlarına yaklaşıp. Bu yakınlık dolayısıyla da vasıta hâli yerine sıkça çıkma hâli eki kullanılmaktadır.

zordan (zorla) (KBAYA, 277/50/19), senden (seninle -senle), NA, 25/1/4,5)

Vasıta Hâli (Instrümental)

+n vasıta hâli eki artık belli bazı kelimelerde kalıplaşmış olarak yaşamakta ve vasıta hâlinin çok zarf yapma fonksiyonu ile kelimenin gövdesine bitişmiş bulunmaktadır.

gündüzün (SA, 5/4/1), kibin (KDİAT, 135/1), ilkin (MA, 12/9/1) Ancak yazı dilinden farklı olarak, Anadolu ağızlarında +n vasıta hâli eki bazı edatlara gelerek onların anlamını pekiştirmek gibi bir görev yapmaktadır. kimin (gibi) AİAD, 90/5), kerem (kere) KDİAT, 236/8), gayrikin (TDAYB) (1960), s.185)

Anadolu ağızlarında asıl vasıta hâli ekinin fonksiyonunu ise, "ile" edatı ve onun çeşitli fonetik şekillerde eklenmiş biçimleri yerine getirmektedir. (ile, ila, ıla, la, le, na, nâ, nan, nen, inan, inen, unan, ünen....vb.)

S: Çağatay, "+n birle" şeklinde çift olarak kullanılan vasıta hâli eklerinde, +n vasıta hâli ekinin fonksiyonunu unutturmaya başladığını ifade etmektedir.²⁵ Anadolu ağızlarında da "nan bile" ve "lan bile" şeklinde çift vasıta hâli ekinin kullanılışları görülmektedir. Burada vasıta hâli fonksiyonunu kuvvetlendirme düşüncesi olduğu kanaatindeyiz.

esgi kocası aynı şehere vezirler kızın pobası padişaha musafir oldiler. (Tr. /Akçaabad/Tüzköy, KDİAT, 183 / 8 / 9)

Bu arada, şahıs zamirlerinde benimle, seninle gibi kullanılışlar yerine benle, senle gibi şekiller de kullanılmaktadır. benle (KBAYA, 19/20/78)

Eşitlik Hâli (Ecvative)

Eşitlik hâli eki +ca, +ce, +ça, +çe'dir. Bu ekin genişletilmiş biçimleri de Anadolu ağızlarında kullanılmaktadır:

ceme, cama, cemenc, camana, cemenez, cesine, caz, çana, çene, cene....vb.)

Temel fonksiyonu, eşitlik, gibilik, benzerlik ve kadarlık bildirmek olan eşitlik hâli eki, artık yavaş yavaş hâl eki olmaktan çıkıp, zarf fonksiyonu ile kalıplaşmaktadır. Bu ekin görevini ise, gibi, kadar, göre, dek, değin ve benzeri edatlar yerine getirmektedir. Bu ek Anadolu ağızlarında da çok işlek bir kullanılışa sahip değildir.

Yön Gösterme Hâli (Directive)

Yön gösterme hâli ekleri TT'de olduğu gibi, +ra, +re, +ru, +rü, +arı, +eri şekilleridir. Bu temel şekillerden farklılaşarak ortaya çıkmış, +ara, +ere, +ra, +ra, aru, +a....vb. şekiller de yön gösterme hâli olarak kullanılmaktadırlar.

Yön gösterme hâli eki de bugün artık hâl eki olma özelliğini yitirmiş eklerden biridir. Bu ekin fonksiyonunu ise, yönelme hâli eki ve doğru, taraf, yan, karşı....vb. edatlar yerine getirmektedirler.

Yön gösterme hâli ekleri yazı dilinde olduğu gibi Anadolu ağızlarında da belli bazı kelimelerde kalıplaşmış olarak yaşamaktadırlar. Hâl eki olma fonksiyonlarını kaybetmiş bu ekler aktif birer zarf yapma eki olarak kelimelerin gövdesine bitişmişlerdir.

Bize göre, bugün Anadolu ağızlarında (yazı dilinde de) yön gösterme hâli eki, artık çekim eki olmaktan çıkmış ve belli bazı kelimelerde kalıplaşmış zarf yapma eki olarak yaşamaktadır. Bir hâl eki gerçek fonksiyonu ile kullanıldığı zaman, ikinci bir hâl ekini kabul etmez. Fakat yön gösterme hâli ekinin üzerine başka bir hâl eki gelebilmektedir. Bu da onun hâl eki fonksiyonunda olmadığını gösterir: (yukarıda, ileride) Yön gösterme hâli eklerinin fonksiyonunu ise, yukarıda sözünü ettiğimiz edatlar yerine getirmektedir.

Eşitlik hâli eki ise, yön gösterme kadar olmamakla birlikte, yine zarf fonksiyonu ağır basan ve hâl eki olma özelliğini gittikçe kaybeden bir ektir. Onun fonksiyonunu da göre, gibi, kadar, dek, değin....vb. edatlar yerine getirmektedir. +n vasıta hâli eki de hâl eki olmaktan çıkmış ve belli bazı kelimelerin gövdesiyle kaynaşmıştır. Bu ek de özellikle zamanla ilgili kelimelere geldiği için zarf yapma fonksiyonu ile kalıplaşmıştır. Vasıta hâli fonksiyonunu ise, "ile" edatı ve onun eklenmiş biçimleri yerine getirmektedir.

Tamlama hâlinin hâl olup olmadığı ve buna ait ekin hâl eki olarak kabul edilip edilemeyeceği konusu, üzerinde durulmaya değer bir konudur. Altay dilleri dışındaki diğer dünya dillerinin gramerlerini bir yana bırakıp, bunu özellikle Türk dilinin kendi yapısı içinde ele almak gerekir.

Biz hâl kavramını fiile doğrudan bağlanan, fiili doğrudan ilgilendiren isimlerin bu bağlanma veya ilgi sırasında içinde bulundukları durum olarak tanımlıyoruz.

Gramer kitaplarımızda sırf bu ekin hatırı için, hâl kavramı tarif edilirken " ismi fiile veya ismi isme bağlayan" ifadesi kullanılmaktadır. Ancak hâl eklerinin asıl vazifesi fiili doğrudan ilgilendiren ismi, içinde bulunduğu duruma göre fiile bağlamaktadır. Hâl eklerinin ismi edata bağlamaları da dolayısı ile ismi fiile bağlamaktır²⁶. Tamlama hâli ekinin ise böyle bir özelliği yoktur.

26 Bkz. Muharrem Ergin, a.g.e., s.226

25 . Bkz. Saadet Çağatay, "Uygurca ve Eski Osmanlıcada Instrümental n" DTCF 1/3, (1943), s.93-107.

Bazı gramer kitaplarımız bu eki hâl ekleri arasına almamaktadırlar²⁷. Ancak bu eserlerde de bu konu ile ilgili herhangi bir açıklama yoktur.

Bu durumda, hâl olarak alınması gereken ve günümüzde hâl eki olma özelliğini koruyan şekiller şunlardır:

- 1-) Yalın hâl
 - 2-) Belirtem hâli
 - 3-) Yönelme hâli
 - 4-) Bulunma hâli
 - 5-) Çıkma hâli
 - 6-) Vasıta hâli
- ve zayıf olarak "Eşitlik hâli"

Hâl ekleri, incelememizin "Fonksiyonları" bölümlerinde görüleceği gibi, sadece fiili doğrudan ilgilendiren ismi içinde bulunduğu duruma göre fiile bağlama fonksiyonunda kalmıyor, hâl kavramının dışına taşarak, bazen bir yapım eki (taşın ev), bazen başka unsurlarla birleşerek zaman (gelmektedir-geliyorlar) bazen mukayese eki gibi değişik fonksiyonlarda da kullanılmaktadırlar. Hâl ekleri doğrudan fiile bağlandıkları için, zarf olmaya çok mütemayildirler. Zarf yapma fonksiyonu ön planda olan ekler ise, +n vasıta, yön gösterme ve eşitlik hâli ekleridir.

Anadolu Ağzlarında Görülen İsim Hâl Eklerinin Toplu listesi

Yalın Hâl: Eksiz

Tamlama Hâli: Ø, in, ın, ıfı, ifi, un, ün, ufi, üfi, nın, nin, nıfı, nıfı, nun, nün, nufı, nüfı, ım, im um, ün, n, fi, m, im, em, em, âfi, en, ifi, in, on, un, un, i n, ning, niy, nı n, nun, ing, ing, iy, iy, uy, ıg, ğın, iyin, eyn, yiy, yin.

Belirtme Hâli: Ø, ı, ı, ı, ı, ı, u, ü, ü, y, nı, ni, ın

Yönelme Hâli: a, á, a, a, a, a, e, e, ağ, y, ga, ge,

Bulunma Hâli: da, de, ta, te, dá, dâ, de, d, değ, dı, di, du, di, du, dü

Ta, Te, na

Çıkma Hâli: dan, den, tan, ten dán, dañ, dâñ, dan dene, Tan, nan, nân, nan, nén, nen, lan

Vasıta Hâli: n, fi, ıla, ile, ile, ıla, ilá, ilâ, ula, üle, man, inan, inân, man, unan, únen, únen, ünân, nan, nân, nen, neñ, lá, lâ, la, le, lan lán, lán, len, ılan, ilâñ, ilâñ, ilen, ilân, inı, ine, una, üne, na, nâ, ne, en, a, inenik, leyn, lein, neyin, leynine, nan bile, lan bile

Eşitlik Hâli: ca, ce, ça, çe, çâ, çana, çene, çânâ, ceme, cimâ, cemen, cemene, cemenez, caz, cez, cesine, cek, de

Yön Gösterme Hâli: arı, ari, âri, ara, ere, ere, ra, ra, râ, ra, re, ru, rü, a, â, a, ı, or, na, er

27 Tamlama hâli ekine yer vermeyen eserler için bkz.: Kemal Demiray, Temel Dilbilgisi, İstanbul 1958, s.56; Kaya Bilgegil, Türkçe Dilbilgisi, İstanbul 1984, s.125; T.N. Gencan, Dilbilgisi, İstanbul 1971, s.136; Haydar Edizkun, Yeni Türk Dilbilgisi, İstanbul 1971, s.110

KISALTMALAR

AAT	: Anadolu Ağzlarından Toplamalar, TDK yay., İstanbul 1943
ADÜM-1	: Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme--1 İstanbul 1940
AIAD	: Anadolu İlleri Ağzlarından Derlemeler, İstanbul 1951
AKD	: Arpaçay Köylerinden Derlemeler,, TDK yay, Ankara 1976
Bkz.	: Bakınız
BMİKA	: Bingöl Merkez ilçe ve Köyleri Ağzları, F.Ü., Sos. Bil. Enst. basılmamış yüksek lisans tezi, Elazığ 1988
DaA	: Daday Ağzı (Kastamonu), Ank. Ü., DTCF, Türk dili mez. tezi, 1973
EAT	: Eski Anadolu Türkçesi
EİA-11	: Erzurum ili Ağzları-11, Erzurum 1978
ErİA-11	:Erzincan ili Ağzları-11, A.Ü., Sos. Bil. Enst. basılmamış doktora tezi, Erzincan 1987
ET	: Eski Türkçe
GBAA	: Güney-Batı Anadolu Ağzları, Ankara 1956
GdÇA	: Gündoğmuş ve Çevresi (Antalya) Ağzı, F.Ü., Fen-Edeb. Fak. Türk Dili ve Edeb. Böl. Mez. tezi, Elazığ 1988
GDIAT	: Güney Doğu İllerimiz Ağzlarından Toplamalar, TDK yay., İst. 1945
GSKA	: Günedoğru, Söğüt, Kadılı (Doğanşehir/Malatya) Ağzı, F.ü., Fen-Edb. Fak., Türk Dili ve Edeb. Böl. mez. tezi, Elazığ 1986
KBAYA	: Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağzları, F.Ü., Sos. Bil. Enst., basılmamış yük. Lis. tezi, Elazığ 1986
KDIAT	: Kuzey Doğu İllerimiz Ağzlarından Toplamalar, TDK yay, İstanbul 1946
MA	: Malatya (merkez) Ağzı, F.Ü., Fen-Edeb. Fak. Türk Dili ve Edb. Böl. mez. tezi
NA	: Nizip (G.Antep) Ağzı, F.Ü., Fen-Edeb. Fak. Türk Dili ve Edeb. Böl., mez tezi, Elazığ 1988
NYA	: Nevşehir ve Yöresi Ağzları, DTCF yay. Ankara 1977
PNKA	: Poyraz Nahiyesi ve Köyleri Ağzı, F.Ü., Fen-Edeb. Fak, Türk Dili ve Edeb., Böl. mez. tezi, Elazığ 1987
STİAT	: Sivas ve Tokat İlleri Ağzlarından Toplamalar, TDK yay, İst. 1945
TDAY-B (1960)	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten -1960
TMKA	: Tunceli Merkez Köy Ağzları, F.Ü., Fen-Edeb. Fak, Türk Dili ve Edeb., Böl. mez. tezi, Elazığ 1987
TT.	: Türkiye Türkçesi
YkA	: Yerköy (Yozgat) Ağzı, F.Ü., Fen-Edeb., Fak., Türk Dili ve Edeb. Böl. mez. tezi, Elazığ 1984.
vb.	: ve benzerleri